

MORALNA I POLITIČKA FILOZOFIJA ŽAN-ŽAKA RUSOA KAO VREDNOSNI OKVIR DRŽAVE I DEMOKRATIJE

APSTRAKT: Žan-Žak Ruso je jedna od najuticajnijih ličnosti u filozofiji tokom perioda prosvetljenja u 18. veku u Evropi. On ne samo da je dosledni nastavljac Aristotelove moralne filozofije i zagovornik društva pravednosti u kojem se svi ponašaju u skladu sa opštim dobrom, već je i jedan od najznačajnijih u istoriji političke filozofije koji je kasnije uticao na Immanuela Kanta, ali takođe i na vođe francuske revolucije. Autor u ovom radu analizira Rusoov doprinos moralnoj psihologiji, moralnosti i političkoj filozofiji sadržanoj u ideji opšte volje, načinu pomirenja slobode i vlasti, načinu predstavljanja opšte volje i vlade kao vrednosnog okvira države i demokratije.

Ključne reči: moralnost, filozofija, opšta volja, sloboda, demokratija

1. Uvod

Ove godine navršava se 300 godina od rođenja Žan-Žak Rusoa (1712–1778) i zato je veoma važno podsetiti se jedne od najznačajnijih ličnosti perioda prosvetljenja 18. veka zbog njegovog značajnog doprinosa političkoj filozofiji i moralnoj psihologiji. Njegovi pogledi na filozofiju i filozofe bili su odlučno negativni, posebno po stavu da su oni apologete različitih oblika tiranije i da deluju u smeru otuđenja modernog pojedinca od ljudskog prirodnog nagona ka empatiji. Možda je tome doprineo i Rusoov lični karakter

* Vanredni profesor Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad, e-mail: nsbob@sezampro.rs

koji mu nije davao mira da kaže ono što misli, pa su stavovi u njegovom delu „Emil ili o vaspitanju“ premašili društveni i kulturni milje njegovog vremena. Tako su ovo delo osudile sve državne i društvene strukture, a knjiga je javno spaljena na trgu u Parizu. Da je Ruso zastupao stavove u skladu sa crkvenim vrednosnim kanonima kao Toma Akvinski, verovatno mu se tako nešto ne bi desilo. To je i potvrda prethodne tvrdnje zbog koje su filozofi skloni pre da budu društveno i politički podobni i time ograničeni u svojim vrednosnim stavovima, nego da se zalažu za avangardne ideje ma koliko one bile moralno i društveno utemeljene a za koje je neizvesno kako će biti prihvaćene u društvu i sledstveno tome, kako će njihov autor „preživeti“ sa njima. Kontraverze u vezi sa Rusoovim vrednosnim okvirom nastavljene su sa jedne strane prihvatanjem, a s druge strane njegovim osporavanjem usled praktične neprimenljivosti, dok su neki otišli toliko daleko da su mu pripisali zasluge za pojavu komunizma ili Hitlerovog nacizma.¹

Mi ćemo se u ovom radu osvrnuti na njegov doprinos moralnoj psihologiji, moralnosti i političkoj filozofiji sadržanoj u ideji opšte volje, načinu pomirenja slobode i vlasti, načinu predstavljanja opšte volje i vlade kao vrednosnog okvira države i demokratije.

2. Moralna psihologija i moralnost

Rusoovi filozofski stavovi o osnovnim karakteristikama čoveka i načinu na koji se kod njega razvija nemoralnost su posebno zanimljivi. Tako je čovek, prirodno dobar i nije učinio ništa loše već ga je pokvarila kultura i civilizacija. Po njemu sav napredak nauke, umetnosti, tehnike i privrede znači gubitak izvorne ljudskosti, zdrave prirodne sreće i sklada. Marks, kao i Ruso pre njega, verovao je da su ljudi dobri a da ih lošim čine društveni sistemi. Za razliku od Rusoa, Marks je verovao da društveni sistemi nastaju usled istorijske neophodnosti. Sa druge strane, ni Marks ni Ruso nisu imali u vidu da loši ljudi korumpiraju dobre sisteme i obrnuto. Kod nas je tranzicija društvenog poretka aktuelizovala i potencirala neka bitna pitanja profesionalne etike uopšte, a posebno sudijske etike, s obzirom da ova pitanja naša pravna nauka nije svestrano i sistematski razmatrala u vreme socijalističkog društvenog poretka.²

Međutim, jasno i prihvatljivo tumačenje Rusoove glavne tvrdnje prilično je teško dati. Očigledan je problem prisutan još u osnovi: Pošto je društvo,

¹ Russel, B., (1945). *A History of Western Philosophy*, New York, Simon and Schuster, p. 685.

² Gajinov, M., (2009). Uloga i značaj Saveta za etička pitanja Društva sudija Srbije i standardi sudijske etike, *Pravo – teorija i praksa*, 26 (3–4), str. 12.

pretpostavljeni uzročnik poremećaja, sastavljeno u celini od prirodno dobrih ljudskih bića, kako se uopšte može roditi zlo? Takođe je teško sagledati kakva bi trebalo da izgleda „prirodna dobrota.“ Na različitim mestima Ruso navodi da moralnost nije osobina ljudskog života, tako da bez obzira u kojem smislu se shvata prirodna dobrota ljudi, ne radi se o moralnosti koju bi opušteni čitalac redovno pretpostavljao.

Iz postavki svoje hipotetičke istorije ljudske civilizacije, Ruso izvlači zaključke na osnovu kojih vrši dalju razradu načina nastanka problema ljudskog društva. Tako prema njemu sa porastom ljudske populacije, jednostavni ali nestabilni oblici saradnje nastaju oko aktivnosti kao što je lov. Centralni prelazni momenat u ljudskoj istoriji nastaje u trenutku kada društvo sačinjavaju male naseljene zajednice. Tada se odvija promena ili, bolje rečeno, razdvajanje prirodnih nagona o kojima ljudi moraju sami da brinu: konkurencija između ljudi radi privlačenja seksualnih partnera dovela ih je do toga da se bave svojom privlačnošću prema drugima i kakva je ona u odnosu prema drugim potencijalnim rivalima. Rusoov pojam za ovu novu vrstu sebičnog nagona, kojeg sačinjava komparativni uspeh ili neuspeh društvenog bića jeste samoljublje (francuski: *amour propre*). Tako Ruso pripisuje nastanak samoljublja razvoju polne konkurencije i datog trenutka.

Samoljublje predstavlja centralnu temu interesovanja svakog ljudskog bića koje ima potrebu da ga priznaju drugi kao vrednog pažnje i da se prema njemu ophode sa poštovanjem. U svom delu „O poreklu i osnovima nejednakosti među ljudima“, on često gleda na samoljublje kao potpuno negativnu strast i izvor sveg zla. Njegova tumačenja samoljublja, neretko se koncentrišu na činjenicu da potreba za priznanjem uvek ima uporedni aspekt, zbog kojeg pojedinac nije zadovoljan samo time da drugi priznaju njegovu vrednost, već on teži da bude cenjen kao da je nadređen drugim ljudima. Uviđajući preovlađujuću društvenu i istorijsku tendenciju da samoljublje može da zadobije otrovne i zapaljive forme, on je istovremeno shvatio da postoje načini organizovanja života društva i obrazovanja pojedinca koji će samoljublje pretvoriti u dobroćudnu karakteristiku pojedinca. Demokratizacija i individualizacija vaspitnog procesa bili su osnovni postulati pedagoške teorije koju je razradio Ruso u delu „Emil ili o vaspitanju.“ Prema njemu, puna pažnja u vaspitanju i obrazovanju se mora posvetiti osposobljavanju budućeg građanina za samostalan život kako bi sredstva za egzistenciju mogao obezbeđivati ličnim radom, te je zato značajno povezivati rad sa sticanjem znanja uz uvažavanje prirode učenika i poštovanje njegove ličnosti i potreba, imajući u vidu

da svaki uzrast ima svoje posebnosti kojima bi se trebalo prilagoditi³ i tako stvoriti punopravnu i poštovanu ličnost, dostojnu uloge koju bi trebalo da ima u društvu. Ovo Rusoovo delo bi trebalo da bude jedan od osnovnih izvora edukacije o psihološko-pedagoškim veštinama vaspitanja svakom ko radi sa mladima, jer u meri u kojoj se učitelj udaljava od njegovih postavki, utoliko je vaspitno-obrazovni proces nehumaniji, a rezultati neizvesniji. U sličnom smislu su i Aristotelova razmišljanja o ulozi države u obrazovanju mladih i njihovom odgajanju u skladu sa poželjnim (moralnim) vrednostima.⁴

Od trenutka kada čovek izgradi svest o samom sebi kao društvenom biću, moralnost takođe postaje moguća i ona se takođe oslanja na ostalim skrupulama. Međutim, kako je samoljublje nešto što je instiktivno, po Rusou, njemu zato nedostaje originalni moralni kvalitet. Neiskvarena moralnost, sa druge strane, sastoji se u primeni razuma u poslovima i ponašanju ljudi, a to zahteva mentalni talenat koji je izvor neiskvarene moralne motivacije koja se zove savesnost ili skrupula.⁵ Savesnost nas prisiljava da volimo pravdu i moralnost na kvaziestetski način. Zajedno sa poštovanjem pravde i željom da se ponašamo u skladu sa njom, skrupula se zasniva na racionalnom razumevanju dobre organizovanosti dobroćudnog Božjeg plana za svet. Međutim, slično kao što i Aristotel polazeći od idealnog stanja, dolazi do zaključka da ono nikada ne postoji, tako i Ruso smatra da u svetu u kojem dominira zapaljiva sebičnost, normalan model ne služi iz moralnih razloga dopuni ili zameni naših prirodnih iskonsko-moralnih simpatija. Umesto toga, uobičajeni sled događaja u građanskim društvima je da se razum i simpatija potisnu da bi se angažovani ljudski razum iskoristio, ne za moralnu svrhu, već zbog nagona usmerenog ka dominaciji, represiji i iskorišćavanju.

3. Politička filozofija

Rusoov doprinos političkoj filozofiji razbacan je u njegovim brojnim radovima, zbog čega ćemo se mi u našem radu, zbog raspoloživog prostora, ograničiti na one sadržane u delima „O poreklu i osnovima nejednakosti među ljudima“ i „Društveni ugovor.“ Njegova centralna politička teorija je da je neko stanje legitimno jedino ako je vođeno „opštom voljom“ njegovih članova. Ova ideja najdetaljnije je razrađena u delu „Društveni ugovor.“

³ Ruso, Ž., (1950). *Emil ili o vaspitanju*, Beograd, Znanje, str. 88.

⁴ Aristotel, (1988). *Politika*, Zagreb, Globus, Knjiga osma.

⁵ Latinski: skrupula, 1. Sumnja u ispravnost učinjenih postupaka, duševni nemir, bojazan. 2. Velika tačnost, savesnost, pedantnost u poslu. * **biti bez skrupula** biti spreman na sve kada su u pitanju lični interesi. – (2007) *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad, str. 1234.

U delu „Društveni ugovor“, Ruso obrazlaže odgovore koje smatra fundamentalnim pitanjem politike, a to je pomirenje slobode pojedinca sa ovlašćenjima države. To pomirenje je neophodno zbog toga što se ljudsko društvo razvilo do tačke u kojoj pojedinci više ne mogu da samostalno zadovoljavaju svoje potrebe, već zavise od saradnje sa drugima. Proces u kojem se potrebe ljudi šire a međuzavisnost produbljuje, opisana je u delu „O poreklu i osnovima nejednakosti među ljudima. „U tom delu, konačan trenutak Rusoove zamišljene istorije obuhvata pojavu endemskog sukoba između sadašnjih, međuzavisnih pojedinaca i argumenta da će hobsovska nesigurnost ovog uslova sve dovesti do saglasnosti o uspostavi državnog autoriteta i vladavine zakona. Sa svoje strane, državni aparat i vladavina zakona doprinose jačanju neravnopravnih i eksploatatorskih društvenih odnosa koji se od tada štite zakonima i nadležnostima države. Slično Džonu Loku i kasnije Marksu, Ruso tvrdi da bi ovo stanje, u stvari, predstavljalo klasnu državu koju bi vodio opšti interes bogataša i zemljoposjednika i koja bi nametala neslobodu i podređenost siromašnih i slabih slojeva stanovništva. Pristanak beskućnika na takvu organizaciju države zbog njihovog neposrednog straha od hobsovskog stanja rata dovodi ih do toga da nisu sposobni da paze na razne metode kojima ih nova država sistematično diskriminiše.

Ruso u „Društvenom ugovoru“ upravo pokušava da definiše alternativu društvu distopije⁶, alternativu u kojoj će svako lice uživati zaštitu od zajedničkog autoriteta uz istovremeno uživanje slobode na način kao da se nalazi u prirodnom stanju. Ključ za ovo pomirenje je ideja opšte volje, a ona se sastoji u opštoj volji građana u celini. Opšta volja je izvor zakona i ona proizlazi iz volje svakog pojedinačnog građanina. U povinovanju zakonima svaki građanin je predmet svoje sopstvene volje i sledstveno tome, ostaje slobodan po mišljenju Rusoa.

Ruso tvrdi da je privatno vlasništvo podelilo ljude na bogate i siromašne, a vlast na jake i slabe: Prvi koji je došao na zamisao da ogradi komad zemljišta i da kaže: „Ovo je moje“ i koji je uz to našao dovoljno naivne ljude da mu to poveruju bio je pravi osnivač građanskog društva. Poimanje ljudske prirode koja teži moći i dominaciji, nalazimo kod Ničea⁷ i Kolakovskog⁸ po kojima, suprotno Rusou, institucionalno prisilno ukidanje svojine ne bi dovelo do ne-

⁶ Engleski: *dystopia* označava zamišljeno mesto ili društvo u kojem je sve loše. – Concise Oxford English Dictionary, (2012. Jun 18). Preuzeto sa: <http://www.wordreference.com/definition/dystopia>.

⁷ Niče, F., (2012). Volja za moć: pokušaj preocenjivanja svih vrednosti, Beograd, Dereta.

⁸ Kolakowski, L., (1982). The Death of Utopia Reconsidered, The Tanner Lectures on Human Values Delivered at The Australian National University, str. 239.

stanka sukoba ljudi, borbe za vlašću i dominacijom, pohlepom i agresivnošću, te da će ove osobine ljudi ostati i možda se uvećati, što je bilo predviđanje prilično često isticano mnogo pre nego što su ideje večnog bratstva zasnovane na marksističko-utopijskim principima stvarno i primenjene.

Sa Rusoovom apstraktnom idejom političkog čoveka slaže se i Marks,⁹ a ona se sastoji u sledećem: „Onaj ko se usuđuje da preduzme postavljanje osnovnih ustanova jednoga naroda treba da oseti u sebi sposobnost da takoreći izmeni ljudsku prirodu, da pretvori svakog pojedinca, koji je po sebi savršena i samostalna celina, u deo jedne veće celine, od koje bi taj pojedinac u neku ruku dobio život i samo svoje biće; da izmeni čovekov sastav da bi ga pojačao; da fizičku i samostalnu egzistenciju koju smo dobili od prirode zameni moralnom egzistencijom čoveka kao dela celine.“¹⁰ On treba da čoveku oduzme njegove sopstvene snage da bi mu podario druge koje su mu strane i kojima on ne može da se služi bez tuđe pomoći.

3.1. Ideja opšte volje

Glavna konfuzija u pogledu Rusoovih stavova o koncepciji demokratije nalazi se u njegovom dvostranom pristupu ovom pitanju: Po prvom, radi se o opštoj volji na osnovu koje su građani zajednički doneli odluku u svojoj suverenoj skupštini, dok se po alternativnom tumačenju radi o opštoj volji kao transcendentnoj manifestaciji opšteg interesa građana koja postoji samo apstraktno, nezavisno do toga šta građani pojedinačno stvarno žele. U skladu sa navedenim shvatanjima, moderne epistemične teorije demokratije¹¹ često se pozivaju na Rusoovu raspravu u Knjizi II, glava 3 „Društvenog ugovora.“¹²

Sukob između „demokratske“ i „transcendentne“ teorije može se ublažiti ako pođemo od toga da se Ruso zalaže za stav da će, pod pravim uslovima i uz postojanje adekvatnih procedura, zakonodavac biti naveden da donosi zakone koji korespondiraju opštim interesima građana, a ako navedeni uslovi i procedure ne postoje, državi nedostaje neophodni legitimitet. Ovakav stav navodi nas na zaključak da se radi o idealističkom zalaganju, jer je zasigurno

⁹ Marks, K., (1957). O jevrejskom pitanju, Beograd, Kultura, str. 29.

¹⁰ Ruso, Ž., (2011). Društveni ugovor, Filip Višnjić, Beograd, Knjiga II, glava 7, str. 54.

¹¹ Estlund, D. M., (2008). Democratic Authority: A Philosophical Framework, Princeton University Press, Princeton; List, C. & Goodin, R. E., (2001). Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem, *Journal of Political Philosophy*, 9 (3), str. 277–306; Gaus, G., (1997). Does democracy reveal the voice of the people? Four takes on Rousseau, *Australasian Journal of Philosophy*, 75 (2), str. 141–162; Cohen, J., (1986). An Epistemic Conception of Democracy, *Ethics*, The University of Chicago Press, 97 (1), str. 26–38.

¹² Ruso, Ž., (2011). Društveni ugovor, Knjiga II, glava 3, str. 45–46.

teško tvrditi da sve današnje državne tvorevine ispunjavaju, a pogotovo da će i ubuduće ispuniti uslove legitimnosti kako ih je postavio Ruso.

Ruso tvrdi da opšta volja da bi istinski bila opšta, mora da dolazi od svih i da se na sve podjednako primenjuje. Ova tvrdnja ima formalne i suštinske aspekte. Ruso formalno tvrdi da zakon mora biti opšt u primeni i univerzalan po obuhvatu. Zakon ne može imenovati određene pojedince već se mora primenjivati na sve na teritoriji države. On je smatrao da ovakvo stanje, iako vođeno razmatranjem šta je u njihovom privatnom interesu, dovodi građane do toga da favorizuju zakone koji obezbeđuju nepristrasnost opšteg interesa i nisu zahtevni i ograničavajući. Da bi se ovo moglo postići, sa druge strane, građani moraju da se nalaze u okolnostima koje su iste ili slične. Iz ovoga Ruso izvodi zaključak da države gde građani uživaju u bogatstvu različitosti životnih navika i zanimanja, gde postoji velika kulturna različitost ili visok stepen ekonomske neravnopravnosti, po pravilu, uticaj zakona neće biti isti na svakog pojedinca.

Ruso predviđa tri različite vrste ili nivoa volje koja se pojavljuje. Pre svega, svi pojedinci imaju svoje lične volje koje odgovaraju njihovim sebičnim interesima kao prirodnim individuama, drugo, svaki pojedinac, sve dok se identifikuje sa kolektivom kao celinom i prihvata svojstvo građanina, prihvata opštu volju toga kolektiva kao svoju, odbacujući na stranu sebični interes u korist skupa zakona koji svima omogućavaju koegzistenciju pod uslovima jednakih sloboda i treće, veoma problematično, pojedinac se može identifikovati sa korporativnom voljom kao delom opšte volje stanovništva. Opšta volja zato je svojina kolektiva i rezultat njegovih debata (deliberacija – prim. autora), a svojina pojedinca sve dok se on smatra članom kolektiva. U dobro uređenom društvu, nema sukoba između lične i opšte volje jer pojedinci prihvataju da pravda i pojedinačni interes zahtevaju podvrgavanje zakonu koji štiti njihovu slobodu štiteći ih od privatnog nasilja i lične dominacije do koje bi, u suprotnom, došlo.

Međutim, Ruso smatra da mnoga društva ne uspevaju da se organizuju na gore opisani način. Jedan od razloga za to, pozivajući se na Makijavelija, on vidi u nedovoljnoj prosvetljenosti ili moralnosti pojedinaca koji odbijaju da prihvate ograničenja sopstvenog ponašanja koje zahteva kolektivni interes, a drugi razlog političkog neuspeha organizacije društva vidi onda kada se politička zajednica pocepa na frakcije i kada jedna od frakcija ima moć da nametne svoju kolektivnu volju kao volju cele države. Ipak, ni tada opšta volja

ne nestaje, niti je uništena ili iskvarena „ona je uvek postojana, nepromenljiva i čista; no ona je potčinjena drugim voljama koje su jače od nje.“¹³

Mane poželjnog organizovanja društva, navedene u prethodnim pasusima, neminovno su proistekle iz osnovnih slabosti koje karakterišu demokratiju, a za koje ni Ruso nije imao konkretno rešenje. Kako se navodi u našoj teoriji¹⁴ to su: pretpostavka o apsolutnoj jednakosti svih ljudi, problem granica većinske vlasti, opasnost da demokratija samu sebe ukine.

Ruso ponekad favorizuje proceduralni aspekt opšte volje prema kojem individualno promišljanje sopstvenog interesa dovodi do nastanka opšte volje kroz skupštinu građana. Prema ovom shvatanju nema posebne potrebe da građani poseduju bilo kakve moralne kvalitete, jer su ograničenja u vezi sa njihovim izborom sasvim dovoljna. Sa druge strane, u njegovim razmišljanjima nema rešenja kako preduprediti uticaj sebičnih građana koji možda neće ničim biti navedeni da se povinuju opštoj volji. I tu se postavlja izvestan problem sa kojim se suočavaju Rusoove postavke. Ovo posebno kada govorimo o ličnosti zakonodavca, jer Ruso veruje da dobre zakone donose dobri građani putem skupštine. Međutim, kada govorimo o načinu nastanka nove države, malo je verovatno da će građani koji se okupe radi formiranja države imati moralne kvalitete neophodne za donošenje dobrih zakona, jer će njih, po pravilu, uobličavati pristrasne – revolucionarne institucije.

Ovde je vredno pomenuti da Rusoov vrednosni sistem pati od problema regresije. Naime, postavlja se pitanje odakle je zakonodavac i kako je stekao znanje i vrlinu neophodnu za ispunjavanje te funkcije. Ako je zakonodavca izabralo pravedno društvo, onda se postavlja pitanje ko je vršio ulogu zakonodavca u tom društvu i kako je izabran zakonodavac? Kako je učitelj stekao obrazovanje, ako ne od svog učitelja, kojeg je prema Rusoovom programu obrazovanja podučio prethodni učitelj?

3.2. Pomirenje slobode i vlasti

Tema koja dominira Rusoovim razmišljanjima je kako pronaći način za očuvanje ljudske slobode u svetu gde ljudska bića ubrzano postaju uzajamno zavisna radi zadovoljenja svojih potreba. Ona ima dve strane: materijalnu i psihološku, pri čemu psihološka ima veći značaj. U modernom svetu, ljudska bića razvijaju osećaj o sebi samima na osnovu mišljenja drugih, što je okolnost za koju Ruso smatra da narušava slobodu i uništava autentičnost

¹³ Ruso, Ž., (2011). Društveni ugovor, Knjiga IV, str. 102.

¹⁴ Jež, Z., (2008). Neki sociološki aspekti pojma demokratije, *Pravo – teorija i praksa*, 25 (1–2), str. 66–67.

pojedina. Nastavljajući tradiciju Rusoovih, a posebno Kantovih postavki, Džon Rols je pokušao da pruži alternativno rešenje problema ljudske slobode svojom teorijom pravde, o kojoj se, kako kaže Rols, slažu racionalni i uzajamno nepristrasni pojedinci prvobitnog stanja ravnopravnosti: prvo, svaki pojedinac ima jednako pravo na onoliko slobode koja je spojiva sa pravima drugih i, drugo, sve društvene ili ekonomske nejednakosti koje nastaju između pojedinaca treba da budu tako organizovane da koriste svakom pojedincu i da karakterišu sva mesta u društvu koja su podjednako dostupna svim pojedincima.¹⁵ Ovde je vredno napomenuti da Ruso ni jednog trenutka ne govori o neminovnosti uspostavljanja stabilne ekonomske i materijalne osnove društva kao preduslova održivosti društvene nadgradnje – zdravstva, prosvete, nauke i kulture. Naime, vršenjem važnih i odgovornih funkcija u društvu, društvena nadgradnja svaka na svoj način, doprinosi psihofizičkom, vrednosnom i naučnom okviru postojanja i izvesne budućnosti društva. Zbog toga, različiti propusti i zablude i izvrtanja vrednosnih kategorija u pogledu institucionalne izgradnje i razvoja ekonomsko-materijalne osnove mogu veoma ozbiljno doprineti urušavanju i uništavanju zdravstvenih, obrazovnih, naučnih i kulturnih vrednosti i standarda zbog čega se takvo društvo samo još više može udaljiti od ideala slobodnog i demokratskog društva.

U osnovi, Ruso je istraživao dva načina za postizanje i očuvanje slobode: prvi je politički i usmeren na uspostavljanje političkih institucija koje omogućavaju koegzistenciju slobodnih i jednakih građana u zajednici u kojoj oni samostalno vrše vlast i drugi je plan za razvoj dece i obrazovanja koje podstiče autonomiju i izbegava razvoj najdestruktivnijih oblika sebičnosti. Međutim, iako Ruso veruje da je moguća koegzistencija ljudskih bića u odnosu na jednakost i slobodu, on je stalno izrazito pesimističan u pogledu sposobnosti čovečanstva da pobegne od distopije otuđenja, represije i neslobode.

Iz navedenih razloga Ruso tvrdi da se sloboda i vlast mogu pomiriti u njegovoj idealnoj republici putem povinovanja opštoj volji. Ova tvrdnja izražena je u strašnom i namerno paradoksalnom izrazu Knjige I, glave 1 „Društvenog ugovora“ gde Ruso opisuje status građana kao „prisilno slobodnih“ onda kada su usmereni na povinovanje opštoj volji. Uvodna rečenica „Društvenog ugovora“ odnosi se na slobodu za koju se u čuvenoj rečenici kaže: „Čovek je rođen slobodan, a svuda je u okovima.“

Veza između slobode izbora i moralnosti je centralna za njegov argument protiv despotske vladavine, onda kada kaže da je odbacivanje slobode

¹⁵ Rawls, J., (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge, Harvard University Press, str. 53.

suprotno ljudskoj prirodi i da napuštanje slobode u korist vlasti drugoga znači „oduzimanje moralnosti svih radnji tog lica.“

U Knjizi I, glava 8 „Društvenog ugovora“, Ruso pokušava da pojasni svoju tvrdnju da formiranje legitimne države ne znači gubitak čiste slobode, već da se radi o zameni jedne vrste slobode (prirodne slobode) drugom (građanskom slobodom).

Prirodna sloboda obuhvata neograničeno pravo na sve stvari, ideja koja je preuzeta od Hobsovog „prirodnog prava“ u „Levijatanu.“ Pošto sva ljudska bića uživaju ovu slobodu na sve stvari, jasno je da u svetu koji zauzimaju brojni međuzavisni ljudi, praktična vrednost te slobode može da u stvari i ne postoji. Ovo zato što je sposobnost bilo kojeg pojedinca da dobije ono što želi ograničena njegovim fizičkim moćima i uspešnošću u konkurenciji sa fizičkim sposobnostima drugih. Pored toga, neizbežan sukob u pogledu nedovoljnih resursa će suprotstaviti pojedince naspram drugih, tako da će neograničeno vršenje prirodne slobode imati za posledicu nasilje i neizvesnost. Formiranje države i proglašenje zakona pomoću opšte volje menja navedeni uslov. Suverena vlast garantuje pojedincima sferu jednakih sloboda u skladu sa zakonom i uz zaštitu njihovih ličnosti i bezbednosti njihove imovine. Pod uslovom da zakon podjednako utiče na sve na način koji ne predstavlja zadiranje ili mešanje u tuđe živote (a Ruso smatra da to neće biti slučaj, jer nijedan pojedinac nema motiv da donosi problematične zakone), postojaće čista korist u poređenju sa predpolitičkim stanjem. Međutim, ovakvom Rusoovom stavu može se suprotstaviti činjenica istaknuta u našoj teoriji da je pozitivno pravo često nepravedno i da pojedina rešenja tog prava mogu biti i protivna zdravom razumu, za razliku od prirodnog prava koje je, pre svega, racionalno, tj. umno.¹⁶

U istom delu „Društvenog ugovora“, Ruso se bavi uslovima u kojima građani nekog civilnog društva ostvaruju „moralnu slobodu“, pod kojom on podrazumeva povinovanje zakonima koje je neko sam za sebe doneo. Ovo pokreće pitanje da li se građani u stvari povinuju samo sebi samima onda kada poštuju opštu volju. U tom smislu, čini se da je ovu tvrdnju teško pomiriti sa činjenicom postojanja većine i manjine u nekoj demokratskoj državi, jer bi građani koji su preglasani bili vezani odlukom sa kojom se ne slažu. Rešenje navedenog problema, prilično neubedljivo, Ruso razmatra u Knjizi IV, glava 3 „Društvenog ugovora“ gde tvrdi da oni koji poštuju zakone nisu glasali da

¹⁶ Jež, Z., Dunderski, B., (2010). Neki aspekti odnosa škole prirodnog prava i Kelzenove normativističke teorije prava, *Pravo – teorija i praksa*, 27 (3–4), str. 40.

bi bili obavezani voljom koja je njihova, jer im je demokratski proces omogućio da otkriju sadržaj opšte volje u kojoj oni učestvuju.

4. Zaključak

Rusoova razmišljanja imala su zapažen uticaj na kasnije filozofe i političke teoretičare, iako su kontradiktornosti i višeznačja u njegovom radu doprinela razradi njegovih stavova na, sa njim, suštinski nespojiv i potpuno suprotan način. Sa druge strane, Rusoova politička misao bila je osnova za izgradnju sopstvenih stavova drugih mislilaca koji u nekim slučajevima, posle njega a i danas, predstavljaju nastavak njegovih ideja. U modernoj političkoj filozofiji, moguće je njegov uticaj pratiti kroz zastupnike liberalnih teorija, komunitarnih ideja, kao i teorija participativne i deliberativne demokratije i u tome se vidi Rusoov najznačajniji doprinos.

Sukob u Rusoovoj političkoj misli između pojedinačne slobode i totalitarizma bio je predmet analize i neslaganja mnogih mislilaca od 18. veka, pa do danas. Po svojim dubokoumnim razmišljanjima, Ruso je ostao jedinstven i veoma značajan filozof koji se zalagao za univerzalne i idealne vrednosti kao što su sloboda, jednakost i izvorni suverenitet naroda kroz njegovo suštinsko učešće u vlasti, a ne putem posredno-predstavničke demokratije današnjice. Oslanjajući se na njegove postavke, moderni mislioci su pokušali da Rusoove ideje pretoče u osnove pravednijeg društva kroz elemente participativne i deliberativne demokratije. Otudjenje i eksploatacija predstavljaju pojmove koji imaju izvesne veze i sličnosti sa kasnijim Marksovim razmišljanjima, iako je ta veza posredna osim u retkim slučajevima u kojima se Marks poziva na Rusoa. U svakom slučaju, Ruso je još u začetku kapitalizma uočio harmoniju i moralnost ljudskog života i društva, njegovu glavnu slabost: nejednakost ljudi koju on generiše na osnovu privatne svojine. Sa druge strane, govoreći o moralnosti i vladavini zakona on ne nudi efikasno rešenje za postizanje apsolutne, već relativne jednakosti ljudi ne napuštajući svoje polazne idealističke postavke o prirodnoj dobroti ljudi i opštoj volji kao moćnim sredstvima postizanja sklada između slobode ljudi i vlasti.

Slobodan Jovanovic, PhD

Associate Professor at The Faculty of Law for Commerce and Judiciary, The University of Business Academy in Novi Sad

Jean-Jacques Rousseau's Moral and Political Philosophy as a Valuable Framework of a State and Democracy***A b s t r a c t***

Jean-Jacques Rousseau is one of the most influential persons in philosophy during the period of enlightenment of 18th century in Europe. He is not only a consistent follower of Aristotle's moral philosophy and an advocate of a justice society where all would behave in line with general good, but he is also one of the most important persons in the history of political philosophy who later influenced both Immanuel Kant and the leaders of the French revolution. In his work, author examines Rousseau's contribution to moral psychology, morality and political philosophy embraced in the idea of general will, methods for reconciliation of freedom and authority, general will representation and government as a valuable framework of a state and democracy.

Key words: morality, philosophy, general will, freedom, democracy

Literatura

1. Aristotel, (1988). Politika, Zagreb, Globus
2. Cohen, J., (1986). An Epistemic Conception of Democracy, *Ethics*, 97 (1), pp. 26–38.
3. Concise Oxford English Dictionary, (2012. Jun 18). Preuzeto sa: <http://www.wordreference.com>.
4. Dietrich, F., Spiekermann, K., (2010). Epistemic Democracy with Defensible Premises, London School of Economics, London. (2012. Jun 27). Preuzeto sa: <http://www.franzdietrich.net/Papers/DietrichSpiekermann-EpistemicDemocracy.pdf>.
5. Estlund, D. M., (2008). Democratic Authority: A Philosophical Framework, Princeton University Press, Princeton
6. Gajinov, M., (2009). Uloga i značaj Saveta za etička pitanja Društva sudija Srbije i standardi sudijske etike, *Pravo – teorija i praksa*, 26 (3–4), str. 11–24

7. Gaus, G., (1997). Does democracy reveal the voice of the people? Four takes on Rousseau, *Australasian Journal of Philosophy*, 75 (2), pp. 141–162
8. Grupa autora., (2007). Rečnik srpskoga jezika, Novi Sad, Matica srpska
9. Jež, Z., Dunderski, B., (2010). Neki aspekti odnosa škole prirodnog prava i Kelzenove normativističke teorije prava, *Pravo – teorija i praksa*, 27 (3–4), str. 38–45
10. Jež, Z., (2008). Neki sociološki aspekti pojma demokratije, *Pravo – teorija i praksa*, 25 (1–2), str. 54–67
11. Kolakowski, L., (1982). *The Death of Utopia Reconsidered*, The Tanner Lectures on Human Values Delivered at The Australian National University, pp. 227–247
12. List, C. & Goodin, R. E., (2001). Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem, *Journal of Political Philosophy*, 9 (3), pp. 277–306
13. Marks, K., (1957). O jevrejskom pitanju, Beograd, Kultura
14. Niče, F., (2012). Volja za moć: pokušaj preocenjivanja svih vrednosti, Beograd, Dereta
15. Rawls, J., (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge, Harvard University Press.
16. Ruso, Ž., (2011). Društveni ugovor, Beograd, Filip Višnjić
17. Ruso, Ž., (1950). *Emil ili o vaspitanju*, Beograd, Znanje
18. Russel, B., (1945). *A History of Western Philosophy*, New York: Simon and Schuster.
19. Van Den Haag, E., (1987). Marxism as Pseudo-science, *Reason Papers*, (12) pp 26–32.